

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN VƏ TÜRK DİLLƏRİ ARASINDA QARŞILIQLI ZƏNGİNLƏŞMƏ PROSESİ

İxtisas: 5706.01– Azərbaycan dili

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: **Nərgiz Çərkəz qızı Qurbanlı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Adil Məhəmməd oğlu Babayev

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Həcər Emin qızı Hüseynova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Fizuli Nəcəddin oğlu Mustafayev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc İsrafil qızı Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor

Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru,
professor
İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Uzun illər türk xalqlarını bir-birindən ayırma, bu xalqlar arasında siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələri kəsmə və yaxud məhdudlaşdırma siyasəti türk dilləri arasındakı əlaqələrin zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə türk dillərinin qarşılıqlı təsiri də zəifləmiş, ehtiyac duyulan yeni sözlər qohum dillərdə axtarılmamış, qohum dillərdən sözalmanın mümkünlüyü və vacibliyi unudulmuşdur. Belə bir vəziyyət dilin zənginləşməsi kimi mühüm linqvistik problemə aid tədqiqatlara da təsirsiz ötürmüşdür. Türk dillərində qarşılıqlı zənginləşmə prosesi kimi aktual elmi-nəzəri və elmi-praktik mövzu əksər hallarda diqqətdən kənar qalmışdır.

Başqa dillərdən, daha dəqiq desək, əvvəllər ərəb və fars, sonralar isə Avropa dillərindən alınmalar türk dillərinə fərqli şəkillərdə daxil olmuşdur. Eyni mənanı bildirən, eyni dominantı ifadə edən söz belə, türk dillərində orfoqrafik və fonetik baxımdan fərqli şəkillərdə yer almış, türk dillərində leksik diferensiasiya xeyli dərəcədə artmışdır. Türk xalqlarının eyni protodildən törəmiş dilləri bu xalqlar arasında başlıca ünsiyyət vasitəsi rolu oynamaqdan uzaq düşmüşdür. Türk xalqları bir-biri ilə onlara yad olan üçüncü dil vasitəsilə ünsiyyət qurmaq məcburiyyəti qarşısında qalmışlar. Ümumi ünsiyyət vasitəsi kimi üçüncü dil rolunu keçmiş SSRİ məkanında rus dili oynadığına görə türk dillərinin qarşılıqlı əlaqəsi elmi araşdırma predmetinə çevrilərkən əsas diqqət məhz rus dilinə, bu dilin ötürücülük funksiyasına yönəlmiş, türk dillərindən hər hansı birinin birləşdirici rol oynaya biləcəyi elmi müzakirə predmetinə çevrilməmişdir.

Məlum olduğu kimi, Sovetlər birliyinin (SSRİ) dağılması onun tərkibindəki türk xalqlarından bir çoxunun müstəqillik əldə etməsi və suveren dövlətlər qurması ilə nəticələnmişdir. Lakin müstəqillik əldə edilmiş də bir sıra çətinliklər ortaya çıxarır, dünyanın aparıcı dövlətlərinin basqısını bu və ya digər dərəcədə öz üzərində hiss edən

bəzi türk dövlətləri müasir dövrdə integrasiya imkanlarından heç də lazımi səviyyədə istifadə edə bilmir. Belə bir şəraitdə türk xalqlarının bir-birinə yaxınlaşması bir zərurətə çevrilir. Zərurət yaranır ki, bu yaxınlaşmanı lazımi səviyyədə təmin etmək üçün ortaq türk dili problemi gündəmə gəlsin. Belə bir mürəkkəb problemin həlli yollarının axtarılması isə türk dillərinin qarşılıqlı zənginləşməsi məsələsini müxtəlif aspektlərdən öyrənməyi son dərəcə aktuallaşdırır.

Son vaxtlar türkologiyada gündəmdə olan ortaq türk dili ideyası ətrafında elmi müzakirələr gedir, tədqiqatçılar ümumtürk dili ilə bağlı müxtəlif aspektli və müxtəlif metodikalı araşdırmalar aparırlar. Qeyd olunan ideyanın XX əsrin sonlarında deyil, daha əvvəllər meydana çıxması, bu istiqamətdə əvvəllər müəyyən tədqiqatların aparılması, praktik işlərin görülməsi də məlum həqiqətdir. Bütün bunlar ortaq türk dili ideyasının tarixi inkişafını izləməyin, bu ideya və problemlə bağlı tədqiqatları vahid elmi təhlil süzgəcindən keçirməyin müasir türkoloji dilçiliyin qarşısında duran və həllini gözləyən məsələ olduğunu bir daha sübuta yetirir. Türk dillərinin leksikologiyasında və leksikoqrafiyasında ortaq türk dili kontekstində ortaya çıxan problemlərin aydınlaşdırılması, həmin problemlərin həlli yollarının araşdırılması öz vacibliyi ilə qarşıda durur.

Türk dillərinin bir-birinə yaxınlaşması baxımından kütləvi informasiya vasitələrində gedən prosesləri araşdırmaq, türk dillərindən, xüsusən Türkiyə türkcəsindən müxtəlif sahələr üzrə alınmış sözlərin işlənmə məqamlarını öyrənmək mühüm əhəmiyyət və aktualıq kəsb edir. Məsələnin aktuallığını nəzərə almağın nəticəsidir ki, A.Axundov, Y.Seyidov, T.Hacıyev, Z.Budaqova, N.Cəfərov, N.Xudiyev, B.Xəlilov, İ.Kazımov¹ və başqa dilçilərimiz

¹Axundov, A.A. Dil və ədəbiyyat/A.A.Axundov . -Bakı: Gənclik, -2003. -660 s.; Seyidov, Y. Demokratiyanın uzun yolu/ Y.Seyidov.-Bakı: BDU, -2002. -216 s.; Hacıyev, T. Türklər üçün ortaq ünsiyyət dili/ T. Hacıyev.-Bakı: Elm və təhsil, -2013.- 246 s.; Budaqova, Z.İ. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibi və

əsərlərində Azərbaycan dilinə son vaxtlar Türkiyə türkcəsindən keçmiş sözlərlə bağlı fikir və mülahizələr irəli sürmüş, Rəhman Quliyev “Müasir Azərbaycan dilində Türkiyə türkcəsinin yeri” mövzusunda dissertasiya² müdafiə etmişdir. Görkəmli alimlərin müvafiq elmi əsərləri və qeyd etdiyimiz dissertasiya mühüm əhəmiyyət daşırsa da, Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi arasında qarşılıqlı zənginləşmə prosesinin heç də bütün aspektlərini əhatə etməmiş, məsələyə hərtərəfli və daha sistemli yanaşmaq zərurətini ortaya çıxarmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsinə dair materiallardır. Tədqiqatın predmeti isə Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi arasında qarşılıqlı zənginləşmə prosesidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan və Türkiyə türkcəsi əsasında bu dillərin qarşılıqlı zənginləşmə prosesinin öyrənilməsidir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- türk dillərinin qarşılıqlı əlaqəsini şərtləndirən müasir amilləri müəyyənləşdirmək;
- Türkiyə türkcəsinin Azərbaycan dilinə təsiri istiqamətlərini öyrənmək;
- Türkiyə türkcəsindən alınmaların intensivliyinə təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmək;

sintaktik quruluşunun əsas inkişaf meyilləri/ Nitq mədəniyyəti məsələləri. – Bakı: Elm, – 1988. -265 s.; Cəfərov, N. Azərbaycan türkcəsinin təşəkkülü tarixinə dair// Seçilmiş əsərləri: [5 cildə]/ N.Cəfərov.-Bakı: Elm,-c.1.-2007.-s.118-119; Xudiyev, N.M. Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə yolları/ N.M.Xudiyev. -Bakı: APİ, - 1987. -84 s.; Xəlilov, B. Azərbaycan dili: dünən, bu gün/ B.Xəlilov.-Bakı: Adiloğlu, -2004. -230 s.; Kazımov, İ.Müstəqillik şəraitində Azərbaycan dilində Avropa mənşəli terminlərin milliləşməsi (türkləşmə) prosesi// Terminologiya məsələləri. Bakı:-2005. -s.10-14; Ələkbərova, K.XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilinə Türkiyə türkcəsinin təsiri/K.Ələkbərova. -Bakı: Nurlan, - 2010. -240 s. ²Quliyev, R. Müasir Azərbaycan dilində Türkiyə türkcəsinin yeri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / -Bakı, 2018. -133 s.

- Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə keçən sözlərin əsas işlənmə dairəsini aydınlaşdırmaq;
- Azərbaycan dilindən Türkiyə türkcəsinə keçmiş sözlərin işlənmə dairəsini aydınlaşdırmaq;
- Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi əlaqələrində kütləvi informasiya vasitələrinin rolunu öyrənmək;
- ortaq türk və yaxud ümumtürk dili ideyası ilə bağlı araşdırmaların inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- türk dilləri arasında bir dilin dominantlıq şərtlərini aydınlaşdırmaq;
- ortaq türk terminologiyası və ümumtürk lüğətinin yaradılması məsələlərini araşdırmaq;
- Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi arasında qarşılıqlı zənginləşmə prosesinin tarixi köklərini aydınlaşdırmaq;

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində təsviri və tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Türk dilləri arasında əlaqələrin güclənməsi bu dillərin gələcək inkişafının vahid istiqamətdə getməsi və bu dillərin yaxınlaşması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.
- Türk və Azərbaycan dillərinin bir-birinə leksik səviyyədə qarşılıqlı təsiri müasir Azərbaycan dilinin türk dilindən daha çox söz almasına səbəb olmuşdur.

– Türk və Azərbaycan dillərinin qarşılıqlı əlaqəsi bu dillərdə yalnız leksik vahidlərə deyil, həm də sözdüzəltmə modellərinə təsir göstərmiş, milli səviyyədə sözdüzəltməyə meyli gücləndirmişdir.

– Hazırda türk dillərinin bir-birinə yaxınlaşması prosesi bu dillərin ortaq terminoloji fondunun yaradılmasına imkan vermişdir.

– Türk dillərinin bir-birinə yaxınlaşması prosesi get-gedə güclənir və tədqiqat bu prosesin davam edəcəyini təsdiq edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın əsas elmi yeniliyi, ilk növbədə, onun predmetindən doğur. Belə ki, müasir dövrdə Azərbaycan və türk dilləri arasında qarşılıqlı zənginləşmə prosesinin

bütün aspektlərinin vahid elmi təhlil müstəvisində, sistemli olaraq tədqiqi ilk dəfə bu dissertasiyada həyata keçirilmiş və müvafiq elmi nəticələr əldə olunmuşdur. Dissertasiyada əldə olunmuş yenilikləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

- türk dillərinin qarşılıqlı əlaqəsini və bir-birinə yaxınlaşmasını şərtləndirən müasir amillərin üzə çıxarılması;
- türk dilləri arasında bir dilin dominantlığının göstəricisinə çevrilən amillərin müəyyənləşdirilməsi;
- Türkiyə türkcəsinin Azərbaycan dilinə, həmçinin Azərbaycan dilinin Türkiyə türkcəsinə təsirinin əsas istiqamətlərinin aşkarlanması;
- Türkiyə türkcəsindən alınmaların intensivliyinə təsir göstərən əsas faktorların öyrənilməsi;
- Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsində qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun tədqiq edilməsi;
- ortaq türk terminologiyasının yaradılmasını şərtləndirən amillər və bu sahədə görülən işlərin əsas istiqamətlərinin təhlili;
- ümumtürk dilinin yaradılması sahəsində atılan addımların əsas istiqamətlərinin araşdırılması və s.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin əsas nəzəri əhəmiyyəti türk və Azərbaycan dillərinin qarşılıqlı təsirinin və zənginləşməsinin sistemli şəkildə öyrənilməsində özünü göstərir. Problem vahid elmi təhlil müstəvisində, sistemli olaraq öyrənilməsinə görə bu tədqiqat işində Azərbaycan və Türkiyə türkcəsinin qarşılıqlı zənginləşmə prosesi ilə bağlı irəli sürülən nəzəri müddəalardan digər türk dillərinin qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqində istifadə oluna bilər. Dissertasiyada dillərin yaxınlaşmasını şərtləndirən ictimai-siyasi və mədəni amillərin ümumnəzəri aspektdə araşdırılması qohum dillərlə yanaşı, qohum olmayan dillər arasında da əlaqələrin öyrənilməsinə kömək edə bilər.

Tədqiqat işi leksikologiya üzrə mühazirə və seminarların təşkili, bu sahədə metodik vəsaitlərin yazılması üçün mənbə ola bilər. Tədqiqatın elmi nəticələrini türk dillərinin müqayisəli öyrənilməsi və

tədrisi prosesinə tətbiq etmək faydalı olar. Tədqiqat işində təqdim olunmuş elmi-praktik materialdan müasir türk və Azərbaycan dillərinin yeni sözlər lüğətinin tərtib olunmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın abrobasiyası və tətbiqi. Araşdırmanın məzmunu Azərbaycanın və müxtəlif xarici ölkələrin elmi toplu və jurnallarında dərc olunmuş məqalələrdə əksini tapmışdır. Tədqiqatda əldə olunmuş nəticələr haqqında, həmçinin müxtəlif beynəlxalq konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 5 səhifə, I fəsil 52 səhifə, II fəsil 42 səhifə, III fəsil 44 səhifə, nəticə 3 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 12 səhifədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 154 səhifə, 272,196 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın “*Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi arasında qarşılıqlı zənginləşmə prosesini şərtləndirən əsas amillər*” adlı I fəsil üç paragrafdan ibarətdir. “*Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsində qarşılıqlı zənginləşmə prosesinin tarixi kökləri*” adlı 1-ci paragrafda göstərilir ki, türk xalqlarının qarşılıqlı əlaqələri ictimai-siyasi

şəraitdən asılı olaraq zaman-zaman dəyişmişdir. Vahid dilin daxili inkişafı və diferensiasiyası nəticəsində yaranan türk dilləri qarşılıqlı əlaqələrin zəif və ya güclü olması şəraitində bir-birinə təsir göstərmişdir. Əlaqələrin zəif olduğu şəraitdə qarşılıqlı zənginləşmə prosesi də zəif şəkildə ortaya çıxmışdır. Dünyanın başqa dilləri kimi, türk dilləri də qarşılıqlı zənginləşmə prosesini həm şifahi, həm də yazılı nitq vasitəsilə həyata keçirmişdir. Şifahi nitqlə müqayisədə yazılı nitqin təsir imkanları daha geniş olmuş və daha uzaq məsafələr daxilində özünü göstərə bilmişdir.

Diferensiasiya prosesinin həm şifahi, həm də yazılı nitqdə getməsi sayəsində hər hansı türk dövlətində yaşayan aparıcı boyun ləhcəsi tədricən lokal xüsusiyyətlər kəsb etmişdir. Xalq danışığı və rəsmi dövlət dilində özünü göstərən lokallıq fonetik, leksik və qrammatik normaların ayrı-ayrı ölkələrdə müəyyən fərqlərlə formalaşmasına səbəb olmuşdur. Ədəbi dilin fərqli şəkildə təşəkkül tapması, hətta eyni yarımqrupa daxil olan dillərin nümunəsində də qaçılmaz bir prosese çevrilmişdir. Bunu Azərbaycan və Türkiyə türkcələrinin timsalında aydın müşahidə etmək olar. Məlumdur ki, XV-XVI əsrlər Azərbaycan və Türkiyə türklərinin tədricən ayrı-ayrı xalqlar kimi formalaşdığı dövrdür. “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuznamələri, bir tərəfdən, oğuz xalqlarının (xüsusən də Azərbaycan və Türkiyə türklərinin) müştərək ədəbi abidəsidirsə, digər tərəfdən Azərbaycan və Türkiyə türkcələrinin müəyyən leksik fərqlərini əks etdirən ədəbi abidədir.

Əlbəttə, dilin leksik mənzərəsi onun morfoloji və sintaktik mənzərəsindən ayrılmazdır. Bu fikir eynilə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun da leksik vahidlərinə aiddir. Çağdaş ədəbi dilimizin “Kitabi-Dədə Qorqud”un sintaksisi ilə nə qədər bağlı olması barədə aydın təsəvvür yaratmaq baxımından Q.Kazımovun aşağıdakı fikirləri diqqəti cəlb edir: *“XIII-XVI əsrlərin klassik ədəbiyyat dilinin sintaksisi ilə müqayisə edilməz dərəcədə saf və təmiz olan “Dədə Qorqud” sintaksisi...bugünkü ədəbi dilin sintaksisi ilə daha çox əsləşir. Bu gün dilimizin sintaktik quruluşunun əsas mexanizmi*

*nədən ibarətdirsə, o, “Dədə Qorqud”da da vardır”*³. Biz Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsinin qarşılıqlı zənginləşmə prosesini, bu prosesin tarixi köklərini, əsasən, leksik vahidlər üzrə araşdırsaq da, qətiyyənlə yaddan çıxarmırıq ki, leksik sistem dilin morfoloji və sintaktik göstəriciləri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”un sintaksisi XIII-XVI əsrlər klassik ədəbiyyatımızın sintaksisi ilə müqayisədə bugünkü ədəbi dilimizlə daha çox səsləşirsə, bu o deməkdir ki, belə bir səsləşmə leksikada da özünü göstərir. Əlbəttə, “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı bütün leksik vahidlərin bugünkü Azərbaycan dilində və Türkiyə türkcəsində işlənməsindən bəhs etmək doğru olmazdı. Doğru olan budur ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı leksik vahidləri işlənmə dərəcəsinə görə iki əsas qrupa ayırmaq olar: 1. Müasir ədəbi dilimizdə işlənən leksik vahidlər; 2. Müasir ədəbi dilimizdə işlənməyən leksik vahidlər. “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında işlənən, amma müasir ədəbi dilimizə daxil olmayan sözlərin bir çoxuna dialekt və şivələrimizdə rast gəlirik. Bu sahədə araşdırma aparən Ə.Tanrıverdi “Kitabi-Dədə Qorqud”un dili üçün səciyyəvi olan *“sügsün, ün, yengə, xatun, qırım, yağ, yağmalamaq, atməg, yoğurt, ənig, qırsaq, saqaz, sığır, yaraq, beşikkərtmə, ərgənlik, yelətmə, anaru, çayır, eşik, quşqun, yalaq, qancarı, döşürmək, gənəşmək, yortmaq, qaxmaq”* və s. kimi sözlərin Azərbaycan dilinin Qərb qrupu şivələrində işləndiyini nümunələr əsasında təqdim edir⁴. Müasir Türkiyə türkcəsi və müasir Azərbaycan dilini “Kitabi-Dədə Qorqud”un leksikasına nəzərən müqayisə etdikdə maraqlı faktlar ortaya çıxır. Məlum olur ki, həmin epos üçün xarakterik olan leksik vahidlərin bir çoxu (məsələn, *“yaxşı, yarımmaq”*) bu gün türk ədəbi dilində işlənmədiyi halda, Azərbaycan ədəbi dilində işlənir. Eləcə də bu gün Azərbaycan ədəbi dilində rast gəlmədiyimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” sözlərinin bir

³Kazımov, Q. Azərbaycan dilinin tarixi. Ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər/ Q. Kazımov. – Bakı: TEAS Pres Nəşriyyat Evi, -2017. -s.554.

⁴Tanrıverdi, Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz dünyası/ Ə.Tanrıverdi.-Bakı: Nurlan, -2007. -s.192.

çoxuna məsələn “*öyle, suç*” müasir Türkiyə türkcəsində rast gəlirik.

Beləliklə, aydın olur ki, Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi arasında qarşılıqlı zənginləşmə müxtəlif tarixi mərhələlərdən keçmişdir. Göytürk xaqanlığı və Uyğur dövləti mərhələlərində vahid dilin tərkib hissəsi olan Azərbaycan və Türkiyə türkcəsi sonrakı tarixi mərhələdə Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu, Osmanlı və Səfəvi dövlətlərinin hakimiyyəti zamanlarında tədricən ayrılmış, ayrı-ayrı xalqların dili kimi formalaşmışdır.

I fəslin ikinci paragrafı “*XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan və Türkiyədə ədəbi dil problemi*” adlanır. Burada göstərilir ki, İsmayıl bəy Qasıralı XIX əsrin sonlarında dil mübarizəsinin öndə gedən nümayəndələrindən biri idi və “dildə, fikirdə, işdə birlik” şüarı, müraciəti və ideyası da İsmayıl Qasıralıya məxsus idi. İsmayıl bəy Qasıralının fikirlərini araşdırdıqda burada üç əsas istiqaməti aşkar etmək olur:

1. Qərbin nailiyyətlərini öyrənib, onları müsəlman dünyasında yaymaq; 2. maarif sistemində yeni tədris üsulu tətbiq etmək; 3. Osmanlı türkcəsini bütün türk dünyasının anlayacağı müştərək bir ədəbi dil şəklinə gətirmək.

XX əsrin əvvəllərində dil mücadiləsi aparan görkəmli ziyalılardan biri də Əli bəy Hüseynzadədir. Əli bəy Hüseynzadənin dilçilik sahəsindəki fəaliyyətində üç əsas məsələ diqqəti cəlb edir: 1. eyni ölkənin müxtəlif bölgələrində türk şivələri arasındakı fərqlərin aradan qaldırılması; 2. İstanbul türkcəsinin Azərbaycanda yayılması; 3. ayrı-ayrı türk dillərində ortaya çıxan fərqləri aradan qaldırmaq hesabına vahid ümumtürk dilinin yaradılması.

İstanbul türkcəsini ədəbi dil kimi qəbul etmək gələcək ali məqsədə çatmaqda – vahid ümumtürk dilinə nail olmaqda əsas vəzifələrdən biri sayılırdı. Ona görə də Əli bəy Hüseynzadə və digər füyuzatçılar (M.Hadi, H.Cavid) Azərbaycan dilini İstanbul şivəsinə uyğunlaşdırır və mətbuatda dilin bu şəkildə işlənmə dairəsini genişləndirirdilər.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda dil situasiyası siyasi

vəziyyətdən asılı olaraq, bir neçə dəfə dəyişdi. Bu dəyişmələrin biri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə bağlıdır. *“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk islahatlarından biri dövlət dili ilə bağlı oldu. Cümhuriyyət hökuməti...tütük (Azərbaycan) dilini Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq dövlət dili elan etdi”*⁵. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli dil siyasətində əsas istiqamətlərdən biri Türkiyə türkcəsi ilə ortaqlığın mümkün qədər gözlənilməsindən ibarət idi. *“Bu dövrdə... Azərbaycan və osmanlı türkcəsi sözləri arasında sərhad qoymaq çətin idi. Parlamentdə Türkiyə türkcəsindən daha fəal şəkildə istifadə olunurdu, kendi, sıcaq, şu, hangi, şimdi, böyle, hepimiz, köy, çete, nerde, yapmaq, bulunmaq, bakalım, çalışıyor və s. sözlər daha çox işlənidir”*⁶.

I fəslin üçüncü paragrafında **“Sovet dövründə Azərbaycan və Türkiyə ədəbi dil əlaqələri”** adlanır. Qeyd olunur ki, 1920-1930-cu illərdə Azərbaycanda milli dilin yenidən formalaşması ilə bağlı üç istiqamət diqqəti cəlb edir: 1) Azərbaycan türkcəsinin qədim və yeni türk sözləri əsasında zənginləşməsi; 2) dilə rus və Avropa mənşəli sözlərin daxil olması; 3) bir çox terminlərin ərəb və fars sözləri əsasında formalaşması.

Bu dövrdə sovet ideologiyasına daha çox tərəfdar olan yazıçıların (S.Əfəndiyev, Qantəmir Əfəndiyev, S.Rüstəm, S.Vurğun, M.Müşfiq və b.) əsərlərində belə Türkiyə türkcəsinə bağlılıq özünü qabarıq şəkildə göstərir. Məsələn, M.Müşfiq öz şeirlərində Türkiyə türkcəsinə məxsus *“cocuq, sokak, uyğu, bəkləmək, qapdırmaq”* kimi leksik vahidlərdən, indiki zamanda *“-yor”* (*“yatıyor, anlamıyor, istiyor”*), ismin təsirlik halında *“-yi”* əlamətindən (*“gəcəyi”*) istifadə edir.

⁵Məmmədli, N. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dil siyasəti və parlamentin nitq mədəniyyəti/Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Dərslük. – Bakı: Elm və təhsil, -2020. -s.317.

⁶Sadıqova, S. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və milli ədəbi dilin inkişaf tarixi(1918-2018) / S.Sadıqova, Ş.Həsənli-Qəribova. – Bakı:Avropa, -2018. -s34.

Azərbaycandan fərqli olaraq, siyasi cəhətdən müstəqil olan Türkiyə Cümhuriyyətində XX əsrin 30-cu illəri dil islahatı baxımından daha çox yadda qaldı. Mustafa Kamal Atatürkün 1932-ci ildə başladığı dil islahatının əsas istiqamətləri bunlardan ibarət idi: 1. xalq dili ilə ədəbi dili, danışq dili ilə yazı dilini bir-birinə yaxınlaşdırmaq; 2. türk dilini milli inkişaf yoluna çıxarmaq; 3. Türkiyə Cümhuriyyətində təhsilin milli dil sistemini yaratmaq; 4. dilə işləklilik gətirmək, onu milli sözlərlə zəngin mədəni bir dilə çevirmək; 5. türk dilinin elmi dil kimi fəaliyyətini təmin etmək.

XX əsrin 30-cu illərindən bu yana türk dilində aparılan islahatlar, şübhəsiz ki, öz bəhrəsini vermişdir. Bununla yanaşı, o da qeyd edilməlidir ki, türk dili ilə bağlı özləşdirmə prosesində bir sıra yanlışlıqlar da olmuş, ərəb və fars mənşəli sözlərin əvəzlənməsində çoxvariantlılıq, qarşılığın dilin fonetik sisteminə uyğun seçilməməsi halları özünü göstərmişdir. Məsələn, osmanlıcada işlənən *“katib”* sözünün əvəzində *“bahşi”, “bakşı”, “bitgen”, “bitici”, “bitikçi”, “pitküç”, “tayşı”, “yazıcı”* *“qanun”* sözünün əvəzində *“cosun”, “cosuk”, “çozak”, “öndü”, “salim”, “tere”, “töre”, “törü”, “tozak”, “tuzak, tutum, ülgü, yasa, yasadak, yosun”* kimi qarşılıqlar təklif edilmişdir. Belə çoxvariantlılıq, bir sıra qarşılıqların dilin fonetik sisteminə uyarsızlığı türk dilində bəzi problemlər ortaya çıxarmışdır. Oturuşmuş, kütlə tərəfindən artıq mənimsənilmiş ərəb və fars sözlərinin dildən çıxarılması xalq dili ilə yazılı dilin bir-birindən uzaqlaşmasına səbəb olmuşdur.

1937-ci il repressiyası Türkiyə türkcəsindən istifadə imkanlarını xeyli dərəcədə məhdudlaşdırmış, həmin imkan yalnız 1960-cı illərdən sonra az-çox yaranmağa başlamışdır. Bu dövrdə Rəsul Rza, Məmməd Araz, Anar və başqa yazıçılar Azərbaycan dilinin saflaşması yolunda addımlar atmışlar. Faktlar göstərir ki, R.Rzanın işlətdiyi yeni sözlərin bir çoxu Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsinin qanunauyğunluqları əsasında şairin özü tərəfindən yaradılmış sözlərdir. R.Rzanın dil axtarışlarına ayrıca məqalə həsr edən A.Axundovun fikrincə, şairin yaratdığı və əksəriyyəti artıq

ədəbi dilə daxil olmuş türkmənşəli sözlər bunlardır: “*özümləşmək*”, “*özümlü*”, “*bəlirtmək*”, “*bəlir*”, “*gərəklik*”, “*eşidimli*”, “*doyumsuz*”, “*çağdaş*”, “*öyrənc*”, “*çimərlik*”, “*uçarlıq*” və s.⁷

Dissertasiyanın II fəslı “*Azərbaycan və Türkiyə ədəbi dillərinin qarşılıqlı zənginləşməsində müasir motivasiyalar*” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir. “*Qarşılıqlı zənginləşmə prosesini şərtləndirən müasir amillər*” adlanan 1-ci paragrafdə göstərilir ki, Azərbaycan və türk ədəbi dillərinin qarşılıqlı zənginləşməsində müasir elmin, ədəbiyyatın və publisistikanın rolu böyükdür. Unutmaq olmaz ki, müasir Türkiyə kütləvi informasiya vasitələri bugünkü Azərbaycan mediasına öz təsirini göstərir. Son zamanlar Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə “*ortam*”, “*bilgi*”, “*suç*”, “*özəllik*, *ayrıntı*” və s. kimi sözlər keçmişdir.

Əlbəttə, Türkiyə türkcəsindən fərqiנə varmadan söz almaq və Azərbaycan ədəbi dilinə gətirmək də yolverilməzdir. Ona görə ki, müasir türk ədəbi dilində Avropanın müxtəlif dillərindən, əsasən ingilis dilindən yerli-yersiz alınan çoxlu sayda söz vardır. Bu sözlərin böyük bir qismi türk dilinə internet vasitəsilə keçmişdir: “*site*, *e-mail*, *chat*” və s. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, türk dilinə yazılış şəklilə daxil olan “*show*, *New York*, *check up*, *shop*, *bowling*, *free*, *by pass*” və s. kimi sözlər dildə müəyyən çətinlik və qarışıqlıq yaradır. Çünki həmin sözlərdə yazılış və deyiliş fərqi olur, bu isə türk dilinin normaları ilə uyğun gəlmir. Ehtiyac olmadan dilə daxil olan və türk dillərinin normalarına uyğun gəlməyən sözlərin dildə çəkisinin getdikcə artması bu gün türk dilləri üçün təhlükə yaratmaqdadır. Bu təhlükəni nəzərə almamaq mümkün deyil.

Alınma sözlərin dilimizin qaydalarına uyğun olub-olmasının göstəricilərindən biri isə həmin sözlərin hansı şəkildə yazılmasıdır. Alınma sözlər, xüsusən də Avropa dillərindən dilimizə keçməkdə olan sözlər hansı prinsiplər əsasında yazılmalıdır? Əksər dilçilərin qənaətinə görə, alınma sözün orijinaldakı kimi mütləq yazılışı

⁷Axundov, A. Rəzul Rza və ana dili/Seçilmiş əsərləri [2 cilddə] A.Axundov. – Bakı: Elm və təhsil, - c.2. -2012. -s.413.

Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydalarına uyğun deyil. Hər bir alınma söz məhz dilimizin orfoqrafiya qaydalarına uyğun olaraq yazılmalı və tələffüz edilməlidir.

II fəslin **“Söz və ifadə əvəzlənmələrinin ədəbi dilə təsir imkanları”** adlanan 2-ci paraqrafında göstərilir ki, alınma sözlərin araşdırılmasında nəzərə alınan ümumi məsələlərdən biri sözlərin mənşəyi, hansı dilə aid olması məsələsidir. Azərbaycan dilinə dünyanın hansı dillərindən söz keçməsi məsələsində tədqiqatçılar arasında ciddi fikir ayrılığı yoxdur. T. Hacıyev Azərbaycan dilindəki əcnəbi sözləri mənşə baxımından belə qruplaşdırır: *“1) ərəb və fars sözləri; 2) türk dili sözləri; 3) rus dili və rus dili vasitəsilə keçən Avropa sözləri”*⁸. T. Hacıyev əvvəlki dövrlərlə müqayisədə XX əsr Azərbaycan ədəbi dilində türkiizmlərin mövcudluğundan bəhs etməyi daha vacib sayır və öz fikrini belə əsaslandırır: *“Türkiizm kimi təqdim etdiyimiz bu leksik materialın müəyyən qisminə Azərbaycan ədəbi dilinin qədim dövrlərində milli sözlərimiz şəklində təsadüf olunur. Hətta bunların bəzilərinə XIX əsrin ikinci yarısında – pantürkiizm meylinin dirçəlmədiyini bir dövrdə də rast gəlirik”*⁹.

70 il ərzində Azərbaycan və Türkiyə türklərinin ünsiyyətinə qadağalar qoyulması bu iki dil arasında təmasın zəifləməsinə, pozulmasına gətirib çıxarmışdır. Bu müddət ərzində ayrı-ayrılıqda inkişaf edən iki ədəbi dilin lüğət tərkibində xeyli fərqli söz və ifadələr meydana çıxmışdır. Məhz bu səbəbdən də hazırda Türkiyə türkcəsindən dilimizə keçən sözlər haqqında müəyyən mənada alınmalar kimi danışmalı oluruq. Belə sözlər isə kifayət qədər çoxdur. Son bir neçə il ərzində mətbuatda işlənən türkiizmlərə bunları misal göstərmək olar: *“durum, gündəm, sonuc, olay, seçim, ilgi, ilişgi, açıqlama, bilgi, görəv, sıcaq, dönəm, önəm, gələnek, suçlamaq, bunca, bulmaq”* və s. Bu sözlərdən bəziləri artıq ayrı-ayrı müəlliflərin fərdi üslubunu müəyyənləşdirən bir fakt olmaqla məhdudlaşmayıb, əksəriyyət tərəfindən işlədilir. *“Açıqlama, olay,*

⁸Hacıyev, T.İ. Azərbaycan ədəbi dili tarixi/ T.Hacıyev.-Bakı: Maarif,-1987.-s.133.

⁹Yenə orada,-s.133.

gündəm, dönəm” sözləri bu qəbildəndir. Bəzi türkizmlər isə hələ də müxtəlif qələm sahiblərinin yazılı nitqində təzahür edərək dar çərçivədə işlənir. Məsələn, “*görəv, ilginc, sıcaq*” və s. Mətbuatımızda türkizmlərə meylin günü-gündən artması danılmaz faktır. Amma o da unudulmamalıdır ki, mətbuat səhifələrinə çıxarılan hər türkizm ədəbi dilə daxil ola bilmir. Qəzet yazılarında müasir Türkiyə türkcəsindən götürülmüş elə söz və ifadələrə rast gəlirik ki, onların ədəbi dilə daxil olacağı şübhə doğurur. Məsələn, “*ilginc*” və “*saldırı yapmak*” bu qəbildən olan söz və ifadələrdir. Bu məqamda dildə gedən özləşmə prosesinin ümumi mahiyyətinə toxunmaq lazım gəlir. Bu prosesin başlıca mahiyyəti Azərbaycan dilinə tarixən keçmiş və bu gün istər semantik, istərsə də orfoqrafik və orfoepik baxımdan özünü doğrultmayan ərəb və fars alınmalarının dildən uzaqlaşdırılması və onların əvəzinə hər cəhətdən münasib olan türkmənşəli sözlərinin işlədilməsindən ibarətdir.

Dövri mətbuatda söz və ifadə əvəzlənmələrinin ədəbi dilə təsir imkanları dilçilərimizi düşündürmüş və onlar bu məsələyə öz münasibətlərini bildirmişlər. Z. Budaqova yazır: “*Alınmalarda “əvəzetmə” əməliyyatı apararkən dilin daxili inkişaf meyindən çıxış etmək lazımdır. Mətbuatda yeni sözyaratma sahəsindəki uğurları qeyd etməklə qəzet, jurnal səhifələrində işlənən bəzi qondarma sözlərə də diqqəti cəlb etmək istərdik. Məsələn: “ömrürlük (tərcümeyi-hal), asqılıq (qarderob), kağızçı (poçtalyon), dayanacaq (astanovka), olu (reallıq), deyim (ifadə), ilişgi (əlaqə), dönül (variant), uyarlıq (harmoniya)”¹⁰. “İlişgi” sözü “əlaqə” sözünün, “deyim” sözü isə “ifadə” sözünün sinonimi kimi işlənərək, ədəbi dilin məna çalarını artırır. Ərəb, fars sözləri ilə türkmənşəli sözlərin sinonimliyi dilimizdə artıq neçə yüz illərdir özünü göstərir və təqdir olunur. Əlbəttə, belə sinonimliyi “*dayanacaq*” və “*ostanovka*”*

¹⁰Budaqova, Z.İ. Müasir Azərbaycan ədəbinin dilinin lüğət tərkibi və sintaktik quruluşunun əsas inkişaf meyilləri/Nitq mədəniyyəti nəşələri.-Bakı:Elm, -1988. -s.46.

“*astanovka*” sözləri arasında axtarmaq düzgün olmazdı. Rus mənşəli olub Azərbaycan ədəbi dilində yox, xalq danışığı dilində işlənən “*ostanovka*” sözünün qarşılığı olan “*dayanacaq*” sözü artıq dilimizdə ümumişləklilik qazanmışdır.

II fəslin 3-cü paragrafı “*Dillərin qarşılıqlı zəngiləşməsində KİV leksikası və bədii tərcümənin rolu*” adlanır. Bu paragrafda qeyd olunur ki, müasir dövrdə iqtisadi, siyasi, mədəni sahələrdə gedən inkişaf, bütün dünyanı narahat edən qlobal problemlər artıq dar çərçivədən kənara çıxmış, insanın gündəlik həyatında müzakirə olunan məsələlər sırasına keçmişdir. Nəticədə müxtəlif sahələrə aid terminlərin belə ümumişlək leksikaya daxil olması prosesi sürətlənmişdir. Faktlar göstərir ki, yeni sözlərin beynəlxalq mənbələrdən götürülüb dövriyyəyə daxil edilməsində xüsusi həssaslıq tələb edən məsələlərdən biri internet resurslarından doğru-düzgün istifadə ilə bağlıdır. Hər hansı terminin internet səhifələrindən götürülüb tələsik işlədilməsi heç də həmişə müsbət nəticə vermir.

Səciyyəvi bir fakta nəzər salaq. “*Desimal*” terminindən Türkiyə türkcəsində “*ondalıq*” şəklində istifadə olunur. Azərbaycan dilində kompüter terminlərinin nizama salınması prosesində həmin termin “*onluq*” kimi qəbul edilmişdir. Yalnız Exsel proqramında “*desimal*” variantı saxlanılmışdır. Əgər eyni anlayış bir yox, iki variantda terminlə ifadə olunursa, demək, həmin anlayışı bildirən söz dəqiq tapılmamışdır. İkivariantlılıq göstərir ki, anlayışa yenidən qaydılmalı və daha dəqiq termin müəyyənləşdirilməlidir.

Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsinin qarşılıqlı zənginləşməsində televiziyanın, xüsusən də orada nümayiş etdirilən filmlərin rolu böyükdür. Azərbaycanda Türkiyə telekanallarının yayımlanması dilimizə təsirini göstərir və bu təsirin həm də qarşılıqlı olmasından xəbər verir. Məlum olur ki, Azərbaycan dili də müasir türkcəyə təsir edir. Bunu türk filmlərində işlənən Azərbaycan sözləri də təsdiq edir. Türkiyənin TRT kanalında nümayiş etdirilən “*Diriliş - Ərtögrül*” filmində personajların dilində bir sıra Azərbaycan

sözlərinə rast gəlirik: “*Tez həkimbaşını çağır*”. “*Tez yola çıxasan*” (“Diriliş - Ərtoğrul” filmi, 108-ci bölüm). Bu nümunələrdə işlənmiş *tez* sözü Azərbaycan dilinin təsiri ilə müasir türk dilində işləklilik qazanmışdır. Halbuki Türkiyə türkçəsində eyni mənada “*acil*” kəlməsindən istifadə olunur. Birinci cümlədəki “*həkim*” sözü də Azərbaycan dilində ümumişlək sözlər sırasındadır. Türklər “*həkim*” mənasında “*doktor*” sözündən daha çox istifadə edirlər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, “Diriliş – Ərtoğrul” tarixi filmidir. Tarixi şəraiti canlandırma o dövrün lüğət fonduna müraciət etməyi tələb edir. Daha qədimə getdikdə türk dillərində “*loğman, həkim*” sözlərinin işləndiyini görürük. Şahlıq və sultanlıq dövrlərində saraylarda “*həkimbaşı*” ayrıca vəzifə olmuşdur. Ola bilsin, “*həkimbaşı*” birləşməsinin bu filmdə işlənməsi həm də bununla bağlıdır.

Azərbaycan dilindəki “*qurban olum*” idiomatik ifadəsi Məhəmməd Füzulinin dilində *qurban olayım* şəklindədir:

*“Dün demişsən ki, Füzuli mənə qurban olsun,
Sənə qurban olayım, yənə nə ehsandır bu!”¹¹.*

Adı çəkilən filmə də həmin idiomatik ifadə oxşar şəkildə işlənir: “*Kara gözlü oğlum, seni getiren yollara kurban olayım*”.

Qadasın almaq frazeoloji birləşməsi də Azərbaycan dilindən müasir türk dilinə keçmiş vahidlərdən biridir. “Aşk və mavi” teleserialında xadimə ev sahibinin oğluna məhz bu cür deyir: “Kadasın alım” [*“Aşk və mavi”* filmi, 56-cı bölüm].

Müasir Azərbaycan dilindəki “*qardaş*” sözü, əslində, ümumtürk leksik vahiddir. Müasir türk dilində “*kardaş*” şəklində həm oğlana, həm də qıza aiddir. Cinsə görə fərqləndirmə üçün müasir türk dilində “*kız kardaş*” birləşməsindən istifadə edilir. Çağdaş türk filmlərində həmin sözün Azərbaycan tələffüz formasının (*qardaş*) işləklilik qazanması müşahidə olunur: “*Kardaşımı yalnız koyma*”. “*Vaktile öz kardaşımın kellesini size getirdim*” (“Diriliş -

¹¹Füzuli, M. Seçilmiş əsərləri: [6 cildə] / M. Füzuli. - Bakı: Şərq-Qərb, -c.1.-2005.- s.400.

Ərtoğrul” filmi, 108-ci bölüm).

Azərbaycan dilinin təsiri ilə müasir Türkiyə türkcəsinə keçmiş “*xəta, ana, günah, sözləri, nəyin nəsi, otağa getmək*” birləşmələri, “*inanıram ki, biləsən ki*” ifadələri diqqəti cəlb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilindən alınan söz və ifadələr müasir Türkiyə türkcəsində bəzi fonetik dəyişmələrə məruz qalır. Təbii ki, türk əlifbasında “ə” hərfi olmadığına görə müvafiq sözlər “e” hərfi ilə yazılır. Maraqlıdır ki, Azərbaycan dili müasir Türkiyə türkcəsində işlənməkdə olan bəzi sözlərin tələffüz şəklinə də təsirini göstərir. Məsələn, müasir türkcədə “*anne*” şəklində olan söz qarşılıqlı təsir nəticəsində bəzən “*ana*” şəklində işlənir.

Azərbaycan dilində işlək olan “*xəta*” sözü türkcədə “*hata*” formasına düşmüşdür ki, bunun səbəbi türk ədəbi dilində *x* foneminin olmaması, “ə” saitinin qrafik yoxluğuudur. Azərbaycan dilində arxaizm sayılan, müasir Azərbaycan ədəbi dilinə Türkiyə türkcəsinin təsiri ilə yenidən daxil olan “*suç*” sözünün qarşılığı olan “*günah*” isə son vaxtlar Türkiyə türkcəsində işlənməyə başlamışdır: “*Hata edirsiniz. Bizim günahımız yok*” (“Diriliş-Ərtoğrul” filmi, 108-ci bölüm). Müasir Türkiyə teleseriallarında *günah* sözünün işlənməsi, çox güman ki, Azərbaycan dilinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş vermişdir.

Azərbaycan dilinin müasir Türkiyə türkcəsinə təsir sahələrindən biri də bədii tərcümədir. Nəsr və dram əsərləri ilə müqayisədə poeziya nümunələrinin tərcüməsində bu təsir daha çox hiss olunur. Belə ki, tərcümədə şeirin bədii strukturunu qoruyub saxlamalı olan tərcüməçilər bir çox hallarda Azərbaycan dilinə məxsus söz və ifadələri cüzi fonetik dəyişmələrlə Türkiyə dil mühitinə təqdim edirlər. Məsələn, Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərini Türkiyə türkcəsinə çevirib kitab şəklində çap etdirən Erdal Karaman¹² Azərbaycan dilinə məxsus aşağıdakı sözlərin mətndə

¹² Karaman, E.B.Vahabzade. Eserlerinden seçmeler. Hazırlayan E.Karaman. – Bakı: Nurlan, - 2009. -s.268.

qorunub saxlanmasını məqsəduyğun sayır: “*hədələmək (korkutmaq), səpələnmiş (serpilmis), nəvə (torun), birbəbir (bیرer bیرer), özgə (yabançı), səsləyir (çağırıyor), o tay-bu tay (o tərəf, bu tərəf), çimmək (yıkanmak), tonqal (yakmak üçün hazırlanan odun yığını), perikmək (uzak düşmek), danmaq (inkar etmək), dən-dən (tane tane), cürbəcür (çeşit çeşit), danışmaq (konuşmaq), toran (karanlık), toy (düğün), çapmaq (hızla getmek)*” və s. Biz bu qənaətdəyik ki, tərcümə mətnində Türkiyə oxucusuna təqdim edilən Azərbaycan söz və ifadələri Türkiyə türkcəsində işlənmək, bu dilin döviyyəsinə daxil olmaq imkanı qazanır.

Dissertasiyanın III fəslı *“Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsinin qarşılıqlı zənginləşmə prosesi ümumtürk dili ideyasına aparən yol kimi”* adlanır. Bu fəsil üç paraqrafdan ibarətdir. *“Dilçilikdə ortaqlıq türk dili ideyası ilə bağlı əsas istiqamətlər”* adlanan 1-ci paraqrafda qeyd olunur ki, ümumtürk dili anlayışına türkologiyada müxtəlif istiqamətlərdən yanaşmalar vardır. Belə yanaşmalar üç əsas ideya ətrafında cəmləşir: 1. mövcud türk dilləri əsasında ortaqlıq dil formalaşdırmaq; 2. türk dillərindən birini *“təkmilləşdirib”* ortaqlıq dil yatarmaq; 3. türk dillərindən birini necə var, o şəkildə götürüb beynəlxalqlıq dil kimi işlətmək.

Sovetlər birliyi (SSRİ) dağılıdıqdan sonra ortaqlıq türk dili ideyası ətrafında bir çox alimlər araşdırma aparmışlar. T. Hacıyev bu problemin müxtəlif yollarını göstərməyə çalışmış, özbək alimi B. Kərimov isə ortaqlıq türk dilinin bir variantını yaratmağa təşəbbüs göstərmişdir. B. Kərimovun fikrincə, *“Ortaqlıq dil elə yaradılacaqdır ki, orada əksər türk dillərinin sözlərindən istifadə edilsin”*¹³.

K.Nuriyevanın qənaətinə görə, ümumtürk dilinin təcrübədə tətbiqi üç amildən asılıdır: *“1) dövlətlərarası ünsiyyət sistemində ümumtürk dilinin tətbiqinə türkdilli dövlətlərin maraqlı olması; 2) ümumtürk dilində bütün türk dillərinin xüsusiyyətlərindən istifadə edilməsi; 3) ümumtürk dilinin kamilliyi və zənginliyi, yeni dilin elm,*

¹³Karimov, B. Ortatürk dili vasıtası ilə Türkçə'nin kullanımını yoğunlaştırmak. Yeni Türkiye. Türk dili özel sayısı III. – 2018, – s. 160.

texnika və dövlət dili olmaq imkanlarının nəzərə alınması”¹⁴. Göründüyü kimi, K.Nuriyevanın da mövqeyində türk dillərindən hər birinin imkanlarından istifadə olunması əsas məsələ kimi diqqəti cəlb edir. Amma belə bir mövqe heç də ərəb, fars və Avropa dillərinin mənəbə funksiyasını inkar etməyə doğru yönəlmişdir. Tədqiqatçı əldə olan bütün imkanlardan istifadə etməklə ortaq türk dilinin müxtəlif sahələri (elm, texnika, mədəniyyət, siyasət və s.) əhatə edə biləcək zəngin bir dil kimi formalaşmasını diqqət mərkəzinə çəkir.

N.Cəfərov bir dil əsasında ortaq dil yaratmağın iki əsas yolunu göstərir: *“Müasir türk ədəbi dillərindən biri (ən çox inkişaf etmiş!) ümumtürk ədəbi dili olaraq təqdim edilir; müasir türk ədəbi dillərindən biri (ən çox inkişaf etmiş, ortaq anlaşma üçün ən yararlısı) seçilir, üzərində daha bir yüngül ümumiləşdirmə əməliyyatı aparılır və ümumtürk ədəbi dili olaraq qəbul edilir”¹⁵*. N.Cəfərov ortaq türk dili yaratmağın qeyd olunan yollarından ikincisini – ən çox inkişaf etmiş bir dil üzərində “ümumiləşdirmə” işi aparıb onu ümumtürk dilinə çevirməyin daha məqbul olduğunu bildirir. Bununla yanaşı, o öz şübhəsini də gizlətmir: *“Lakin hansı dil? Azərbaycan dili, türk dili, yoxsa özbək dili?.. Türk dili (Türkiyə türkcəsi) daha münasib deyilmi?.. Sual olunur: kim öz(!) türkcəsini buraxıb “seçilmiş” bir dilə üstünlük verəcək?”¹⁶*. Əlbəttə, məsələnin belə qoyuluşu heç də ortaq dil ideyasını, bu ideyanın gerçəkləşməsi yolunda atılacaq addımların zəruriliyini inkar etmək deyil. Problemə münasibətdə N.Cəfərovun öz şübhəsini gizlətməməsi o deməkdir ki, ortaq türk dili məsələsində hissə qapılmadan şəraitin diktə etdiyi real imkanlardan çıxış etmək lazımdır.

III fəslin 2-ci paragrafı ***“Türk xalqları arasında ortaq lüğət problemi”*** adlanır. Bu paragrafdakı göstərilir ki, ortaq türk dilinin

¹⁴ Нуриева, К.А.Идея создания общетюркского языка// - Киев: Українська академія Наук, Національний педагогічний університет. - Тілея: науковий вісник. - 2014. № 90, -с.282.

¹⁵ Cəfərov, N. Seçilmiş əsərləri:[5 cilddə]/N.Cəfərov, -Bakı: Elm,- c.3.-2007.-s.119.

¹⁶Yenə orada.

yaradılmasına münasibətdə ortaq türk leksik sistemini, daha doğrusu, bu dilin lüğət fondunu yaratmaq başlıca problem kimi nəzərdə tutulur. Aydın məsələdir ki, hər hansı bir dilin fəaliyyəti üçün öncə onun sözləri ortada olmalıdır. Leksik vahidlər yoxdursa, dildən danışmaq absurddur. Ortaq türk dilində danışanlar hansı sözlərdən istifadə etməlidirlər? Bu suala cavab axtaranlar müxtəlif yollar təklif edirlər. Bu təkliflərin çoxunda ümumi qənaət ondan ibarətdir ki, ortaq türk dili üçün yeni sözlər axtarmaqdan əvvəl türk dillərində bu vaxta qədər işlənməkdə olan sözlərdən istifadə barədə düşünmək lazımdır.

Ortaq lüğətin yaradılması, heç şübhəsiz, türk dillərinin qarşılıqlı zənginləşməsi məsələsini daha dərinədən öyrənməyi tələb edir. Öyrənmək lazımdır ki, hazırda türk dillərinə qarşılıqlı olaraq hansı sözlər keçir. Bu iş yerinə yetirilərsə, lüğət vahidlərinin seçimi ilə bağlı bəzi meyarları müəyyənləşdirmək mümkün olacaqdır. Ortaq lüğətin yaranmasında türk dillərindən bir-birinə keçən sözlərin sistemli olaraq araşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıdığına görə bu məsələni Azərbaycan və Türkiyə türkcəsinin qarşılıqlı əlaqəsi əsasında izləmək, son vaxtlar Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə hansı tipdə sözlərin keçməsinə nəzər salmaq lazım gəlir. Qeyd edək ki, nəzərdən keçirdiyimiz *“endirim, yapıt, soru, dışarı, qutlu, biliş, ayrıntı, gəlişmə, öncə, araçı, olay, önəm, yasaq”* və s. sözlərdən bəziləri müasir dilimizdə işlənir və ya işləklilik qazanma prosesi keçirir. Təhlilə cəlb edilən sözlər əsasında ümumtürk lüğətinin bəzi səciyyəvi cəhətlərini diqqətə çatdırmaq mümkündür. Türk dillərinin lüğət tərkibində son dövrdə baş verən dəyişikliklər aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

1. türk dillərinin fonetik, morfoloji və sintaktik normalarına müvafiq olaraq bu dillərdə yeni sözlər yaranır;
2. dilin passiv fondunda qalmış sözlər (xüsusən arxaizmlər və dialektizmlər) yenidən ədəbi dilə daxil olur;
3. dünyaya inteqrasiya prosesində mədəniyyət, elm, iqtisadiyyat və siyasətlə bağlı əcnəbi sözlərin türk dillərinə güclü axını baş verir.

III fəslin üçüncü paragrafı “*Ümumtürk dili kontekstində terminlərin ortaqlaşması məsələsi*” adlanır. Bu paragrafda qeyd olunur ki, türk xalqlarının vahid terminoloji sistemini yaratmaq, ayrı-ayrı türk dillərində termin formalaşdırarkən eyni prinsiplərdən çıxış etmək I Türkoloji Qurultayın mühüm ideya istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir. Çox təəssüf ki, qurultayda ümumtürk mövqeyi tutan türkoloqların repressiyaya məruz qalması sonrakı illərdə həmin ideya istiqamətinin reallığa çevrilməsinin qarşısını almışdır.

SSRİ-nin süqutundan sonrakı dövrdə vəziyyət tamamilə dəyişdi və siyasi müstəqillik qazanmış xalqlar beynəlxalq əlaqələri, həmçinin mədəniyyət, dil sahəsindəki əlaqələri Moskvanın iştirakı olmadan qurdular. Bu cür birbaşa əlaqələr sayəsində, təbii ki, terminalma prosesində də əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Terminalma prosesinin iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi sahələrdəki əlaqələrdən asılı olaraq müxtəlif dövrlərdə fərqli istiqamətlərdə özünü göstərməsini xüsusi qeyd edən A.Axundov son dövrlərdəki bu prosesi belə səciyyələndirir: “*Azərbaycan dilinin müxtəlif sahə terminologiyalarına ərəb və fars dillərinin təsiri mərhələləri olmuşdur. Son dövrlərdəki tədqiqatlar belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, beynəlmiləl terminlərdən istifadə olunması və ingilis dilindən terminlərin alınması prosesi sürətlənmişdir*”¹⁷. Göründüyü kimi, A. Axundov Azərbaycan dilində gedən proseslərə beynəlxalq əlaqələrin əsaslı təsir göstərməsinə diqqəti yönəldir və belə hesab edir ki, son vaxtlar güclənən inteqrasiya prosesi dilə beynəlxalq terminlərin daha çox daxil olmasına zəmin yaratmışdır. Türk dilləri beynəlxalq terminləri hansı yolla almalıdır ki, ümumtürk termin ortaqlığını təmin etmək mümkün olsun? Beynəlxalq terminləri alıb dildə işlətməyin yollarından biri həmin terminləri müasir Türkiyə türkcəsi vasitəsilə almaqdır. Türk dillərinin bu gün beynəlxalq terminləri vahid bir mənbədən – Türkiyə türkcəsindən götürüb işlətməsi ilk baxışda səmərəli təklif təsiri bağışlayır. Amma məsələni

¹⁷Axundov, A.A. Dil və ədəbiyyat /A.Axundov. -Bakı: Gənclik, -2003. -s.10.

hərtərəfli götür-qoy etdikdə bu məsələdə bir çox çətinliklərin ortaya çıxdığı bəlli olur. Çətinliklərdən biri yeni yaranmış beynəlxalq terminləri görüb, vaxtında dilə gətirmək prosesi ilə bağlıdır. Tutaq ki, Azərbaycan, qazax, qırğız, özbək, türkmən dil daşıyıcıları hər hansı bir beynəlxalq terminə zəruri ehtiyac duyduqda və bu ehtiyac Türkiyə dil daşıyıcıları tərəfindən vaxtında ödənilmədikdə vahid mənəbə – Türkiyə türkcəsi vasitəsilə beynəlxalq termin almaq prinsipi istər-istəməz pozulmuş olur. Başqa bir çətinlik terminalmada fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik normaları Türkiyə dil daşıyıcılarının nə dərəcədə gözləyib-gözləməməsi ilə bağlıdır. Belə ki, Türkiyə mütəxəssislərinin qüsurlu şəkildə qəbul etdiyi beynəlxalq terminin Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan mütəxəssisləri tərəfindən istinasız olaraq təqdir ediləcəyinə inanmaq çətinidir.

Ayrı-ayrı dillər üzrə milli korpusların yaradılması ortaq lüğətlərin hazırlanmasında mühüm rol oynaya bilər. Bu məsələnin nə qədər aktual olduğundan bəhs edən M. Mahmudov yazır: *“Türk dillərinin korpusunun yaradılması hər bir türk dili üzrə milli korpusun yaradılması işi ilə paralel aparılmalıdır. Türk dilləri üçün ümumi korpusun yaradılmasında terminoloji lüğətlərin bu korpusa daxil edilməsi birinci növbəli məsələ olmalıdır. Belə lüğətlər əsasında məşin dilçiliyinin köməyi ilə türk dilləri üçün çoxdilli və ortaq terminoloji lüğətlər formalaşdırmaq mümkündür. Bu iş ortaqlaşdırmaya güclü təkan verəcəkdir”*¹⁸. Ayrı-ayrı türk dilləri üzrə milli korpusun yaradılması terminologiya sahəsində ortaqlığın hansı səviyyədə olması barədə təsəvvürlərin aydınlaşmasına yaxından kömək edir. Milli korpusun yaradılması termin fərqlərinin aradan qaldırılmasına və bu sahədə növbəti addımların atılmasına əsaslı şəkildə müsbət təsir göstərir.

¹⁸Mahmudov, M. Kompüter dilçiliyi/M.Mahmudov. -Bakı:Elm və təhsil,-2013.-s.38.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları öz əksini tapmışdır:

1. Dil birliyi uğrunda mübarizə XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ictimai-siyasi və mədəni hərəkatın ana xətlərindən birini təşkil etmişdir. Azərbaycandakı dil birliyi mücadiləsi Türkiyədə, eləcə də Özbəkistan, Tatarıstan və digər türk ölkələrində dil ətrafında gedən mübarizə ilə qırılmaz surətdə bağlı olmuş, eyni ölkənin müxtəlif şivələri arasındakı fərqləri aradan qaldırmaq, İstanbul türkcəsini Azərbaycanda tətbiq etmək, ayrı-ayrı türk xalqlarında ortaya çıxan dil fərqlərini aradan qaldıraraq nəticədə vahid ümumtürk dilinin yaradılmasına nail olmaq kimi ideyaları əhatə etmişdir.

2. Azərbaycan və Türkiyə Cümhuriyyətlərinin yaranması Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsi arasında qarşılıqlı zənginləşmə prosesini gücləndirmiş, həmin dövrdə bu ədəbi dillər xeyli dərəcədə bir-birinə yaxınlaşmışdır. SSRİ-nin yaranması nəticəsində Azərbaycanla Türkiyə arasında ictimai-siyasi əlaqələrin zəifləməsi Azərbaycan və Türkiyə türkcələri arasında yaxınlaşma və ortaq məxrəcə gəlmə prosesinə mane olmuşdur. Yaranmış boşluğun aradan qaldırılmasında mühacirətdə yaşayan Azərbaycan ziyalıları mühüm rol oynamışlar. Onlar öz yazılarında Türkiyə türkcəsinin özləşdirmə sahəsindəki uğurlarından geniş şəkildə istifadə etmiş, bugünkü dil əlaqələri və qarşılıqlı zənginləşmə prosesi üçün real zəmin yaratmışlar.

3. Dillərin qarşılıqlı zənginləşməsini şərtləndirən müasir amillər sırasında qloballaşma və inteqrasiya xüsusi yer tutur. Qloballaşma və inteqrasiya prosesi beynəlxalq və regional dil problemini ortaya çıxarır. Beynəlxalq dilin təsiri altında regional dilin tədricən öz mahiyyətindən uzaqlaşmaq təhlükəsi yaranır. Təhlükədən xilas olmağın başlıca yolu dilin öz qanunauyğunluqlarına sadıq qalması, qarşılıqlı zənginləşməni məhz həmin qanunauyğunluqlar əsasında həyata keçirməsidir. Türk dillərinin, o cümlədən Azərbaycan və Türkiyə türkcələrinin qloballaşma və inteqrasiya prosesinə

qoşulmasının ən səmərəli yolu bu dillərin öz aralarında ortaq məxrəcə gəlib bir-birinin imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə etməsi və alınma sözləri türk dilləri ailəsinin fonetik, leksik, qrammatik qaydalarına uyğunlaşdırması ilə bağlıdır.

4. Alınma sözlərin ədəbi dilə təsir imkanlarının üzə çıxarılmasında həmin sözlərin mənşəyinin, hansı dilə mənsubluğunun müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. XIX əsrin sonlarına qədərki dövrdə dilimizdə işlənən türkmənşəli sözləri, həmçinin arxaizmlər sırasında olub təzədən dilimizə daxil olan türkmənşəli sözləri alınma hesab etmək çətindir. Bu məsələdə diqqət yetirməli əsas cəhət türkmənşəli bir çox yeni sözlərin dilimizə Türkiyə türkcəsi vasitəsilə daxil olmasıdır. Türkiyə türkcəsi vasitəsilə qəbul etdiyimiz yeni sözlərin böyük bir qismi dilimizdəki qarşılığı ilə paralel işlənir və sinonimlik funksiyası daşıyır.

5. Müasir dövrdə Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələrində yeniləşmə meyillərindən biri terminlərin işlənməsində özünü göstərir. Sovet dövründə rus dili vasitəsilə qəbul edilmiş terminlərə yenidən qayıdıb dəyişiklik etməyə ehtiyac duyan media nümayəndələri bu dəyişikliyi ən çox Türkiyə türkcəsinin bazası əsasında həyata keçirirlər. Türkiyə ədəbi dilinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində müasir Azərbaycan mətbuatında özünü göstərən leksik yeniləşmə meyli heç də termin sahəsi ilə məhdudlaşmır və bu meyil ərəb və fars mənşəli ümumişlək sözlərdən bir çoxunun türkiyəzlərlə əvəzlənməsi prosesini də əhatə edir.

6. Qarşılıqlı zənginləşmə prosesi bir çox hallarda Azərbaycan dilinin müasir Türkiyə türkcəsinə təsiri ilə də müşayiət olunur. Azərbaycan dilinin təsiri ilə Türkiyə mediasında, xüsusən də radio və televiziya, həmçinin bədii tərcümə əsərlərində Azərbaycan dilinə məxsus söz, söz birləşməsi və cümlələrdən istifadə edilir.

7. XIX əsrin sonlarından XX əsrin əvvəllərinə qədərki bir dövrü, I Türkoloji Qurultaydan 1930-cu illərin sonlarına qədərki bir mərhələni əhatə edən ortaq türk dili mücadiləsi SSRİ-nin süqutundan sonra yenidən başlamış və get-gedə geniş miqyas almışdır.

Ümumtürk əlifbası yaratmaq, türk dilləri üçün ümumi orfoqrafiya və orfoepiya qaydaları müəyyənləşdirmək, türk dillərinin terminologiyasını ortaqlaşdırmaq kimi problemlər ortaq türk dili mücadiləsinin ikinci mərhələsində (1926-1930-cu illərdə) nə qədər aktual idisə, bu gün də bir o qədər aktualdır.

8. Müasir dövrdə ortaq türk dili yaratmaq ideyası iki əsas istiqamətdə özünü göstərir: a) türk dillərindən birini daha da təkmilləşdirib ingilis dili kimi beynəlxalq səviyyəli dilə çevirmək; b) bütün türk dilləri əsasında ortaq dil formalaşdırmaq. Ortaq türk dili problemi ilə bağlı bu gün atılan səciyyəvi addımlardan biri Türkiyə türkcəsini türk xalqları arasında əlaqə və ünsiyyətin başlıca vasitəsinə çevirmək cəhdidir.

9. Türk xalqları arasında ortaq lüğətin yaradılması ortaq türk dili ideyasının gerçəkləşməsi sahəsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ortaq lüğətin yaranmasında türk dillərindən bir-birinə keçən sözlərin sistemli olaraq araşdırılması vacib olduğuna görə bu məsələni Azərbaycan və Türkiyə türkcəsinin qarşılıqlı əlaqəsi əsasında izləmək, son vaxtlar Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə hansı tipdə sözlərin keçməsinə nəzər salmaq lazım gəlir. Araşdırmalar göstərir ki, Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə türkmənşəli sözlərlə yanaşı, Avropamənşəli, bəzi hallarda isə ərəb və fars mənşəli sözlər də daxil olur. Ortaq lüğətin yaranmasında başlıca prinsip mənşəyindən asılı olmayaraq sözlərin həm şəkildə, həm də mənaca Azərbaycan və türk ədəbi dillərində eyniyyət təşkil etməsidir. Belə prinsip əsasında Türkiyə türkcəsi ilə qazax, qırğız, tatar, özbək, türkmən və s. dilləri arasında da ortaq lüğətlərin hazırlanması ortaq türk dili ideyasının reallaşması imkanlarını genişləndirmiş olar.

10. Ortaq lüğətin hazırlanması ortaq terminologiyanın yaradılması ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Birləşdirici funksiya daşıya biləcək dilin müəyyənləşdirilməsi ortaq terminologiyanın yaranmasında mühüm rol oynayır. Sovet dövründə beynəlxalq terminləri rus dili vasitəsilə alıb işlətməli olan türk xalqları müstəqillik dövründə bu cür terminləri birbaşa şəkildə Avropa

dillərindən, daha çox isə ingiliscədən alır. Dövlət müstəqilliyinin verdiyi imkanlardan biri ortaqlıq türk terminologiyasının yaradılması sahəsində səylərin birləşdirilməsində özünü göstərir. Məhz səylərin birləşdirilməsi hesabına ortaqlıq türk terminoloji lüğətinin, o cümlədən ortaqlıq kompüter lüğətinin hazırlanması imkanları artır. Bu cür lüğətlərin hazırlanması ortaqlıq türk dili problemini həll etməyin ilkin şərtlərindən biri kimi ortaya çıxır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları bir sıra elmi jurnal və konfrans materiallarında məqalə və tezislər şəklində öz əksini tapır:

1. Türkiyə və Azərbaycan dilinin qarşılıqlı zənginləşmə prosesində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ADU. Dil və Ədəbiyyat. Bakı:-2015 №3, -s. 55-60

2. Ortaqlıq ünsiyyət dili: ideyadan gerçəkliyə //-Bakı:-2015 ADU Elmi xəbərlər. № 4. -s. 195-199

3. Türkiyə və Azərbaycan dilinin qarşılıqlı zənginləşmə prosesi // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XX Respublika Elmi Konfransının Materialları, -Bakı:-2016. -II c., -s.73-75

4. Müasir Azərbaycan və Türkiyə türkcələri arasında qarşılıqlı zənginləşmə prosesini şərtləndirən amillər //Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. BSU Tağıyev oxuları, Bakı: – 2016. -s.187-191

5. “Bir millət iki dövlət” tezisinin dil sferasında qarşılıqlı təsiri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi BDU “Müasir Türkologiya: Dünən, bugün və sabah (problemlər və perspektivlər)”. Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika Elmi Konfransının materialları, -Bakı:-28 dekabr, -2016. -s.182-183

6. Role of the Azerbaijan – Turkish relations in the enrichment of the Azerbaijani language // «Интеграция Науки и Практики Как

Механизм Эффективного Развития Современного Общества”. Материалы XIX Международной Научной Конференции. Актуальные Проблемы Гуманитарных и Естественных Наук, – Москва: -12-13 апреля, -2016. №04 (Апрель) Часть VIII, -с.60-61

7. Azərbaycan və türk dillərində zənginləşmə prosesinin tarixi kökləri // Dil və Ədəbiyyat BDU, Bakı: -2017. №2 (102), -s.176-179

8.Современные факторы, обуславливающие процесс взаимного обогащения языков //-Одесса: Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету, Серія: філологія Збірник наукових праць, -2017. вып. 24 том 2, -с.68-71

9. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan və Türkiyə arasında qarşılıqlı dil əlaqələri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi BSU Elmi Əsərlər. Dil və Ədəbiyyat Seriyası, Bakı: -2018. №1, -s.137-140

10. Cümhuriyyət dövründə mətbuatımızın dili // “Folklor milli kimlik kontekstində”. Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – İsmayilli rayonu, Lahic qəsəbəsi: -30 iyun, Bakı: -2018. -s. 45-47

11. “Dildə, fikirdə, işdə birlik” ideyası: təşəkkül və təkamülü //AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu – Bakı: -2019 Filologiya məsələləri, №8, -s. 77-83

12. Common vocabulary problem among Turkish peoples // International Congress on social sciences 7, -Budapest, Hungary: - 23-25 September, – 2020. -s. 653

13. Возможности влияния замен слов и словосочетаний на литературный язык//Вестник Казахского Национального Университета им. Аль-Фараби. Серия филологическая, -2021. №1, -s. 112-118

14. Söz yaradıcılığının ümumi məsələləri // ADU-nun Elmi Xəbərləri (humanitar və ictimai elmlər) // Bakı: - 2023, №4 -s. 37-42

15. Çağdaş Azərbaycan jurnalistikasında Türkiyə türkcəsindən alınma sözlərin yeri //- Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi ADU Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının

101-ci ildönümünə həsr olunmuş “ Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq İdeologiyası: VII Beynəlxalq elmi konfrans Materialları // Bakı: - 7 may, 2024. -s. 140-141

Dissertasiyanın müdafiəsi 15 Aprel 2025-ci il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 07 Mart 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.02.2025

Kağız formatı: 60x84 ¹/₁₆

Həcm: 41 870

Tiraj: 100